

УДК 002:338.46:340.130

ГОЛОВКО О.М., аспірант Науково-дослідного інституту інформатики і права НАПрН України, асистент кафедри кримінального права та правосуддя Навчально-наукового інституту права і соціальних технологій Чернігівського НТУ

ПРАВО ЛЮДИНИ НА БЕЗПЕЧНЕ ІНФОРМАЦІЙНЕ СЕРЕДОВИЩЕ В КОНТЕКСТІ ПРИРОДНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

***Анотація.** Виокремлено ряд проблем реалізації безпечного інформаційного середовища. Обґрунтування необхідності законодавчого закріплення інформаційних прав, свобод, обов'язків та відповідальності людини в інформаційному суспільстві.*

***Ключові слова:** інформація, інформатизація, природні права, інформаційна безпека.*

***Аннотация.** Выделен ряд проблем реализации безопасной информационной среды. Обоснование необходимости законодательного закрепления информационных прав, свобод, обязательств и ответственности человека в информационном обществе.*

***Ключевые слова:** информация, информатизация, естественные права, информационная безопасность.*

***Summary:** Researched some issues of secure information environment implementation. Justification of the importance of the information rights, freedoms, duties and responsibilities implementation in the information society.*

***Keywords:** information, informatization, natural rights, information security.*

Постановка проблеми. Сьогодні перед українським суспільством постала реальна загроза внутрішньої та зовнішньої загрози застосування інформаційної зброї, що спонукає людей до застосування зброї реальної. В наш час інформаційна війна стала не загадковим словосполученням, яке мало хто розумів, а реальним фактом її ведення з часів проголошення незалежності України й до сьогодні. Нажаль, за політичними міжусобицями державні посадовці мало звертали увагу на повсякчасне зовнішнє інформаційне вторгнення та вплив на життєдіяльність усієї країни. Тому зараз в нашій державі очевидними стали результати ведення інформаційної війни.

Україна стала самостійною державою в час, коли інформаційне право вже активно розвивалося в ряді країн. Оскільки під час її становлення як самобутньої держави були більш нагальні, на перший погляд, проблеми, то процес врегулювання інформаційних правовідносин відійшов на другий план. Зараз результатом такої непродуманої політики є анексія Криму та локальний збройний конфлікт на Сході України – території, де вплив російських ЗМІ на свідомість людей продовжувався роками.

Так, медіапростір за своєю сутністю стає частиною соціального простору й забезпечує уявлення людей, що входять до системи виробництва й споживання масової інформації. Становлення інформаційного суспільства радикально змінює політичну, соціальну та інші сфери життєдіяльності людства, а тому потребує чіткого законодавчого врегулювання.

В даній роботі досліджуються питання забезпечення інформаційної безпеки людини, суспільства та держави у їх єдності та тісному взаємозв'язку. Особливу увагу варто приділити дефініції основних понять у сфері інформаційної безпеки, прав людини на безпечне інформаційне середовище та відповідальності за порушення таких прав.

Теоретичною основою в даній сфері стали нормативно-правові акти в галузі інформаційного права, а також міркування відомих вчених у даній сфері. У науковому дослідженні використовуються доробки таких науковців як Балл Г., Дзьобань О.П., Жданенко С.Б., Желіховський В.М., Живко М.О., Жук С.Я., Мосов С.П., Максименко Ю.Є., Петрик В.М., Скакун О.Ф. та ін.

Метою статті є визначення співвідношення права на безпечне інформаційне середовище з природними правами людини у контексті основних чинників впливу “інформаційних війн” на свідомість людини та напрямів протидії цьому впливу

Виклад основних положень. Процеси глобалізації у світі тісно пов’язані з використанням комп’ютерних та інформаційно-комунікативних технологій (далі – ІКТ). Інформатизація суспільства з кожним днем все більше набирає миттєвого та навіть непередбачуваного характеру. Це, звичайно, ускладнює процес захисту прав людини в даній сфері. Як зазначають деякі вчені, “інформатизація призводить до створення єдиного інформаційного простору, в межах якого відбувається накопичення, обробка, зберігання, обмін інформацією між суб’єктами цього простору – окремими особами, організаціями, державами” [3, с. 195].

Інформаційні технології суттєво підвищують впливовість електронних ЗМІ на різні сфери життя суспільства більшості країн. Формування інформаційного суспільства практично означає формування сучасного світового інформаційного простору. В таких умовах дуже складно відслідковувати правомірність тих чи інших дій в інформаційному середовищі, а особливо правопорушників у даній сфері.

Тому, зважаючи на динаміку розвитку та глобалізацію інформаційних технологій, процес їх впровадження та використання у більшості сфер суспільного життя набув неабиякої актуальності. При цьому інформаційна безпека є основним об’єктом, що потребує захисту від несанкціонованого втручання та впливу на механізми діяльності державного апарату та свідомості людей.

У загальному розумінні, матеріальні передумови виникнення будь-яких правовідносин – це такі передумови, котрі є системою соціальних, економічних, політичних, ідеологічних обставин, що спричиняють об’єктивну необхідність у правовому регулюванні суспільних відносин; встановлення доцільних відносин між суб’єктами через надання їм юридичних прав, повноважень (посадовим особам), а також покладання юридичних обов’язків і відповідальності [15, с. 380]. Відносно молоді інформаційні відносини є прикладом цього процесу, а відповідно потребують правового врегулювання задля деталізації прав та обов’язків суб’єктів таких правовідносин, а також встановлення відповідальності за їх порушення.

Петрик В.М. обґрунтовує інформаційну безпеку як “стан захищеності особи, суспільства і держави, при якому досягається інформаційний розвиток (технічний, інтелектуальний, соціально-політичний, морально-етичний), за якого сторонні інформаційні впливи не завдають їм суттєвої шкоди” [11, с. 122]. В такому тлумаченні поняття “інформаційна безпека” акцент робиться саме на суттєвість або істотність завдання шкоди.

Відповідно в контексті такого визначення опосередковано вказується на необхідність передбачити в законодавстві саме кримінальну відповідальність за посягання на інформаційну безпеку, оскільки “істотна шкода” є категорією, яка характерна саме галузі кримінального права. На сьогодні ні в теорії, ні в практиці застосування кримінального законодавства не існує загальноприйнятого визначення істотної шкоди. Дана категорія є оціночною.

При цьому в науковій доктрині й досі не чітко не зазначено, які саме обставини мають братися до уваги при визначенні питання про наявність чи відсутність істотної шкоди. У судовій практиці це інколи приводить до неоднозначних і сумнівних рішень [9, с. 339].

Відповідно до ст. 28 Закону України “Про інформацію”: “Інформація не може бути використана для закликів до повалення конституційного ладу, порушення територіальної цілісності України, пропаганди війни, насильства, жорстокості, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, вчинення терористичних актів, посягання на права і свободи людини” [4].

Згідно зі ст. 1 проекту Закону України “Про засади інформаційної безпеки України” від 28.05.14 р.: “інформаційна безпека – стан захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, при якому запобігається завдання шкоди через неповноту, несвоєчасність та недостовірність поширюваної інформації, порушення цілісності та доступності інформації, несанкціонований обіг інформації з обмеженим доступом, а також через негативний інформаційно-психологічний вплив та умисне спричинення негативних наслідків застосування інформаційних технологій” [13].

Одним з аргументів до прийняття даного законопроекту є те, що у 2014 році на території Автономної Республіки Крим, крім перебування військового контингенту Російської Федерації, здійснювався інформаційно-психологічний тиск на населення України з боку засобів масової інформації вказаної іноземної держави, спостерігалася інформаційна експансія в національний інформаційний простір України, захоплювались стратегічні об’єкти української телекомунікаційної інфраструктури.

Дійсно, сьогоднішні події вказують на колосальний вплив сусідньої держави на свідомість населення з Південних та Східних регіонів України. Результатом цього стала анексія частини українських територій та розв’язання локальної війни. Цей приклад зайвий раз доводить нагальну потребу вдосконалення захисту населення в інформаційній сфері, при чому не тільки від неправдивої інформації, але й від психологічного впливу на людську свідомість. Тому на нашу думку, доцільним є застосовувати термін “інформаційно-психологічна безпека особи”, що передбачає не тільки дезінформацію осіб, але й застосування ряду психологічних прийомів впливу на людину, зокрема прийоми маніпуляції.

Медіапростір є феноменом, що створюється на основі інтеграції інформаційно-комунікаційних технологій. Головною проблемою інформаційно-психологічної безпеки особи є формування умов для створення єдиного середовища, сприятливого для розвитку людини, а не для спонукання до антинаціональних чи навіть сепаратистських мотивацій та думок. Наріжним каменем впливу медіапростору на людську свідомість є вироблення в особи здатності до самостійного аргументованого критичного осмислення медійної інформації, розвиток її критичного ставлення у розумінні будь-яких медіа текстів чи меседжів, підвищення інформаційної свідомості у сучасному медіапросторі.

Згідно теорії американського психолога Маслоу А., кожна людина відчуває п’ять головних потреб в житті, причому робить це поступово, по мірі досягнення попередньої. Зокрема, мова йде про:

- фізіологічні потреби;
- потреби в безпеці;
- соціальні потреби;
- потреба в повазі;
- потреба самовираження та самореалізації [10].

Таким чином, потреба в безпечному середовищі є наступною після фізіологічних потреб. Якщо дотримуватися думки Маслоу А. про те, що особа не може досягнути наступної ланки, не задовольнивши потреби попередньої, стає очевидним, що для розвитку індивідуума, а відповідно і суспільства потрібно створити ряд умов. Даний обов’язок, в першу чергу, лежить на державі, яка зобов’язана створити всі необхідні умови для реалізації права людини на безпечне середовище. Більше того, коли особа не може задовольнити перші дві потреби, вона не буде зацікавлена в питаннях саморозвитку, створення активної громадянської позиції тощо. Це, в першу чергу, створює перепони для розвитку держави в цілому. Саме тому потреби у безпеці людини поряд з соціально-економічними повинні бути в державі на передньому плані. А інформаційна безпека відносно нещодавно стало невід’ємною складовою безпечного середовища людини.

Жан-Жак Руссо, котрий був прихильником договірної теорії, зазначав, що за суспільним договором людина втрачає свою природню свободу і необмежене право на те, що їй подобається і чим вона може заволодіти шляхом застосування сили; натомість отримує свободу громадянську і право власності на те, чим володіє. Тому треба чітко розмежовувати природню свободу, кордонами якої є лише фізична сила індивідуума, і свободу громадянську, котра обмежена загальною волею [2, с. 26].

Тобто на державі лежить обов’язок забезпечення своїх громадян гарантією встановлення чітких прав та обов’язків у всіх можливих суспільних відносинах, що виникають. Відповідно, при виникненні концептуально нових суспільних відносин, таких, наприклад, як інформаційні, їх необхідно врегульовувати відповідними правовими нормами. Держава, встановлюючи права, обов’язки та відповідальність у новій сфері правовідносин, виконує свій початковий обов’язок – врегулювання суспільних відносин загальноприйнятими правилами поведінки, а не правом сильного, як це було в первісному суспільстві.

Таким чином, нормотворчість у сфері інформаційного права є не забаганкою наукового співтовариства, а нагальною потребою.

Параграф 1 статті 10 Європейської Конвенції про права людини визначає: “Кожен має право на свободу самовираження. Це право включає свободу мати свою думку, отримувати і поширювати інформацію та ідеї без втручання з боку властей та незалежно від кордонів”. Гарантії доступу до інформації та її поширення теж аналогічно сформульовані у п. 2 ст. 19 Міжнародного пакту про громадські та політичні права від 1996 року [12, с. 47].

Щодо забезпечення прав людини на інформацію, то слід відзначити, що стаття 19 Загальної декларації прав людини та стаття 19 Міжнародного пакту про громадські та цивільні права надають в більшому обсязі право доступу до офіційної інформації у порівнянні з Європейською конвенцією з прав людини, оскільки ці положення містять також право на пошук інформації [14, с. 155].

Щодо національних джерел інформаційного права, то Корейба Ю. приходять до висновку, що “Конституція України в концентрованому вигляді виражає не будь-які, а життєві інтереси різних соціально-політичних сил суспільства ...Вона є правовим фундаментом ієрархічної структури інформаційного законодавства, що дає підстави вважати: вся система національного інформаційного законодавства ґрунтується на нормах Основного Закону України” [7, с. 51].

В Основному законі України закріплено ряд інформаційних прав та свобод людини. Зокрема, у ч. 1 статті 17 Конституції України забезпечення інформаційної безпеки України оголошено “справою всього українського народу”. Відповідно до статті 34 КУ

кожному гарантується “право на свободу думки й слова, на свободу вираження своїх поглядів і переконань”, а також “право вільно збирати, зберігати, використовувати й поширювати інформацію усно, письмово або іншим способом за своїм вибором” [11]. Зазначені права є “активними” за своїм змістом, оскільки вони уособлюють певну міру поведінки, яку людина може реалізувати шляхом вчинення активних дій. Це право людини варто тлумачити як можливість здійснювати будь-які дії щодо збирання, обробки, створення, зберігання та розповсюдження інформації у будь-якій формі, окрім випадків наявності прямих законодавчих заборон.

Збільшення впливу ЗМІ та Інтернет-ресурсів у засобах комунікації ставлять під загрозу інформаційну безпеку не тільки окремого індивідуума, а суспільства й держави в цілому. Тому врегулювання даної сфери праввідносин конкретними нормативними актами є гострою необхідністю сьогодення. З цього приводу можна погодитися з таким висловом: “Людина та її права, інформація та інформаційні системи та права на них – це основні об’єкти не лише національної безпеки в інформаційній сфері, але й основні елементи всіх об’єктів безпеки в усіх галузях” [8, с. 25]. Як наслідок, питання забезпечення інформаційної безпеки людини у медіапросторі потребують детального дослідження з метою визначення ефективного механізму захисту та його нормативного закріплення.

Неконтрольований доступ до дезінформуючих чи навіть аморальних інформаційних ресурсів, відсутність психологічної стійкості особи, розмитість суспільних, моральних та ідеологічних цінностей є причиною безпосередньої інформаційної небезпеки, руйнівні наслідки якої важко переоцінити з точки зору розбудови держави та становлення суспільства. В даному контексті обов’язком держави є мінімізувати даний вплив на підсвідомість та свідомість своїх громадян. На нашу думку, можливі два шляхи врегулювання даної проблеми:

перший – технічний (через обмеження доступу осіб до джерел, зокрема Інтернет-ресурсів, які ставлять під загрозу національну безпеку держави та суспільства, а також здоровий розвиток людини як невід’ємного елементу цілісного суспільства);

другий – нормативно-правовий (передбачення відповідальності за поширення інформації антисоціального характеру та створення джерел психологічного впливу на свідомість мас).

При цьому шляхи врегулювання негативного впливу на свідомість людей співпадають із запропонованими деякими науковцями видами інформаційного впливу. Зокрема, Петрик В.М. розрізняє інформаційно-психологічний (далі – ІПВ) та інформаційно-технічний вплив (далі – ІТВ). Він зазначає, що ІПВ – це вплив на свідомість особи або населення з метою змін (корекції) їх поведінки; ІТВ – вплив на інформаційно-технічну інфраструктуру об’єкта з метою забезпечення реалізації необхідних змін в її роботі (зупинка роботи, несанкціонований виток інформації, програмування на певні помилки, зниження швидкості обробки інформації тощо), а також вплив на фізичний стан людини. ІТВ становить загрозу безпеці інформаційно-технічної інфраструктури та фізичному стану людини [9, с. 123].

З огляду на зазначену класифікацію впливів на людську свідомість цілком логічно запропонувати однойменні способи врегулювання та запобігання таким впливам.

Однак, в обох аспектах одразу постає питання про конституційне забезпечення свободи слова, думки тощо. В Конституції України зазначається, що здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров’я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для

запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя [6].

Дане положення відповідає принципу вчинення меншого зла (тимчасове обмеження в правах, зокрема, права на свободу слова) заради запобігання більшого (масових заворушень, локальних війн, запобігання масовим жертвам). З етичної точки зору, задля досягнення благої мети (наприклад, для порятунку людського життя) часто доводиться вдаватися до небезпечних засобів, здатних завдати шкоди (такими, зокрема, є чимало засобів хірургії та інтенсивної терапії) [1, с. 28].

Враховуючи динамічність розвитку інформаційно-комунікаційної простору є необхідність в постійному моніторингу даної сфери та вдосконалення його нормативно-правових аспектів. Ця місія, в першу чергу, має бути покладена на науково-дослідні інститути, наукові установи та на організовані групи дослідників конкретно інформаційної сфери життєдіяльності суспільства.

З огляду на вищевикладене, визначення істотності шкоди, спричиненої порушенням інформаційних прав людини, суспільства та держави дозволить поставити питання щодо криміналізації таких протиправних діянь.

Висновки.

Україна знаходиться на порозі нової історичної хвилі, назва якій “інформаційне суспільство”. Розвиток інформаційно-телекомунікаційної сфери поклав початок якісно новим суспільним відносинам, які конче потребують доктринального тлумачення та нормативно-правового врегулювання. Інформація стала одним з основних ресурсів держави, а системи створені для її захисту та обробки сприяють розвитку основних соціальних інфраструктур.

Поняття “інформаційна війна” та “інформаційний тероризм” потребують законодавчого тлумачення. Ці два негативних чинники, діючи через медіапростір, впливають на стан інформаційної безпеки людини, зазіхають на національну безпеку держави. Дослідження результатів їх впливу, визначення істотності спричиненої шкоди та встановлення критеріїв її оцінки дозволить поставити питання щодо криміналізації діянь, пов’язаних з посяганням на інформаційну безпеку як людини, так і держави.

Таким чином, інформаційне лідерство підвищує ефективність міжнародного співробітництва у сфері інформації, визначає статус країни у світовій ієрархії, виступає інструментом як внутрішньої, так і зовнішньої політики держави. Українська держава впевнено інтегрується в світове інформаційне співтовариство, створюючи умови для розвитку й захисту інформаційних прав людини, що підтверджується прийнятими нормативно-правовими актами в даній сфері. Однак, питання забезпечення інформаційної безпеки людини у медіапросторі потребують не тільки більш детального дослідження з метою визначення ефективного механізму захисту, але й законодавчого закріплення та офіційного тлумачення.

Використана література

1. Балл Георгій. Раціогуманістична орієнтація в аналізі взаємозв’язку добра і зла у соціальній поведінці // Естетика і етика педагогічної дії : зб. наук. праць. – Вип. 2. – К. : Полтава, 2011. – С. 22-34
2. Жан-Жак Руссо. Про суспільну угоду, або принципи політичного права / Жан-Жак Руссо. – К., 2001. – 349 с.
3. Жук С.Я. Національна безпека України : навчальний посібник / С.Я. Жук, С.П. Мосов. – [2-е вид.]. – К. : КНТ, 2009. – 576 с.
4. Про інформацію : Закон України від 02.10.92 р. № 2657-ХІІ : із змінами та доп. 2011 р. – Режим доступу : [//www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2657-12](http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2657-12)

5. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 – 2015 роки : Закон України від 09.01.07 р. № 537-V. – Режим доступу : [//www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/537-16](http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/537-16)
6. Конституція України : Закон України від 28.06.96 р. – Режим доступу : [//www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр](http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр)
7. Корейба Ю. Конституція України як визначальне джерело інформаційного права // Підприємництво, господарство і право. – 2013. – № 9. – С. 48-52.
8. Ліпкан В.А. Інформаційна безпека України в умовах євроінтеграції : навчальний посібник / В.А. Ліпкан, Ю.Є. Максименко, В.М. Желіховський. – К. : КНТ, 2006. – 280 с.
9. Максимович Р.Л. Істотна шкода як наскрізне кримінально-правове поняття // Науковий вісник. – 2013. – № 3. – С. 335-342
10. Маслоу А.Г. Мотивация и личность. – Режим доступу : [//www.psylib.ukrweb.net/books/masla01/index.htm](http://www.psylib.ukrweb.net/books/masla01/index.htm)
11. Петрик В.М. Сутність інформаційної безпеки держави суспільства та особи // Юридичний журнал. – 2009. – № 5. – С. 122-134.
12. Петрова Н., Якубенко В. Медіа-право для студентів факультетів/відділень журналістики. – К. : ТОВ “Київська типографія”, 2007 р. – С. 280
13. Про засади інформаційної безпеки України : проект закону України від 28.05.14 р. – Режим доступу : [//www.w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=51123](http://www.w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=51123)
14. Свобода інформації в Україні. Удосконалення законодавства і практики / Харківська правозахисна група ; худ.-оформлювач Б.Є. Захаров. – Харків : Права людини, 2009 р. – 180 с.
15. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник. – Харків : Консум - Ун-т внутр. справ, 2000. – 704 с.

~~~~~ * * * ~~~~~